

UDK 811.163.6:314.743(430=163.6)

Saška Štumberger

Filozofska fakulteta v Ljubljani

DVOJEZIČNOST NA PRIMERU SLOVENCEV V NEMČIJI¹

Članek prinaša opredelitev dvojezičnosti z opisom izhodišč za definicije (izvor, jezikovna kompetenca, stališča, funkcija jezikov). Teoretičnemu delu sledi predstavitev raziskave o Slovencih v Nemčiji, opis kriterijev izbora informatorjev in raziskovalne metode. V praktičnem delu je opisana dvojezičnost v Nemčiji, položaj Slovencev in razmerje med slovenščino in nemščino. Natančno so opisane možnosti za rabo slovenščine v zasebni in javni sferi ter dejanska raba jezikov. Podatki so bili zbrani med petletnim življenjem v Nemčiji z naslednjimi metodami: opazovanje s sodelovanjem, intervju in vprašalnik.

The article presents the definition of bilingualism and the description of the points of departure for this definition (origin, language competence, standpoints, function of languages). The theoretical part is followed by an overview of the research on Slovenes in Germany, the description of the criteria for choosing the informants, and the research methodology. The practical part describes bilingualism in Germany, the position of Slovenes, and the relationship between Slovene and German. The opportunities for the use of Slovene in private and public domains and the actual use of the languages are described in detail. The data were collected during the five-year sojourn in Germany using the following methods: observation with cooperation, interview, and questionnaire.

Ključne besede: dvojezičnost, sociolingvistika, Slovenci v Nemčiji, zdomci, slovenščina

Key words: bilingualism, sociolinguistics, Slovenes in Germany, Slovenes on temporary work abroad, Slovene

O Uvod

Ko se srečata skupini z različnima jezikoma, je za sporazumevanje potrebno, da se ena nauči jezika druge. Odločitev za spremembo ali vztrajanje v svojem jeziku je povezana s položajem govorcev. Govorec, ki vztraja, tako pokaže svoj močnejši družbeni položaj in ponavadi močnejša skupina vsili jezik šibkejši. Šibkejši govorec nima izbire. Zaradi gospodarske odvisnosti ali politične premoči je prisiljen sodelovati z močnejšim, zato se nauči drugega jezika in postane dvojezični.

Povezava izbire jezika in gospodarske ali politične premoči je pripeljala do tega, da je bila posebno v preteklosti dvojezičnost »privilegij« ljudi v podrejenih socialnih položajih. »Veljala je za nekaj negativnega, za nekaj polovičnega v procesu prehoda od enojezičnosti v malo cenjenem manjšinskem jeziku z nizkim statusom prek dvojezičnosti v maternem jeziku z nizkim statusom in jezikom večine z visokim statusom v končno enojezičnost v jeziku večine. Tako gledano so dvojezičnost razumeli kot nujno

¹ Razprava je preredba avtoričinega magistrskega dela *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2004, ki je nastalo pod mentorskim vodstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha.

zlo, kot sredstvo, s pomočjo katerega je pripadnik manjšine lahko sodeloval v moči in sijaju kulture in jezika večine ter v vseh s tem povezanih prednostih« (Skutnabb-Kangas 1991: 84).² Takšna dvojezičnost je bila izrazito enosmerna, veljala je samo za del prebivalstva, ki je bil prisiljen biti dvojezični; te dvojezičnosti se je znebil takoj, ko se je povzpел na družbeni lestevici.

1 Opredelitev dvojezičnosti

Dvojezičnost ni enopomenski termin, zanjo obstaja več definicij. O dvojezičnosti lahko govorimo tako na družbeni ravni kot na ravni posameznikov. Glede na to, kateri vidik uporabimo kot kriterij, ločimo štiri glavne tipe definicij (prim. Skutnabb-Kangas 1981):

- Psiholingvisti in psihologi raziskujejo posameznike; pogosto opisujejo otroke, ki so od rojstva dvojezični, za kriterij vzamejo torej **izvor**;
- jezikoslovci raziskujejo posameznikovo **jezikovno kompetenco**;
- sociologi in socialni psihologi (ter demografi) raziskujejo, kako ljudje reagirajo na jezika; dvojezičnost definirajo s **stališči**;
- sociologe (in sociolingviste, op. S. Š.) pa zanima, za kaj govorci jezik rabijo; dvojezičnost definirajo po **funkciji jezika** za posameznika ali v dvojezični družbi.

Dvojezičnost lahko raziskujemo po ločenih kriterijih, vendar dajejo definicije, ki poskušajo zajeti več kriterijev hkrati, celovitejšo sliko.

1.1 Izvor

Po kriteriju izvora so dvojezični govorci tisti, ki so se dva jezika učili od začetka v družini; oba jezika uporabljajo vzporedno kot sredstvo sporazumevanja glede na različne govorne položaje. Po tem merilu niso dvojezični pripadniki prve generacije, ki so se najprej naučili slovenščino in šele po prihodu v Nemčijo nemščino, in pripadniki druge in vseh naslednjih generacij, ki so se najprej naučili nemško.

1.2 Jezikovna kompetenca

Klasično definicijo dvojezičnosti, ki temelji na jezikovni kompetenci, je zapisal Leonard Bloomfield (1933: 56): »Obvladanje dveh ali več jezikov, ki je enako kot pri rojenih govorcih.«³ Enako rigorozna je definicija Maximiliana Brauna (1933: 115), ki zahteva »aktivno, popolnoma enako obvladanje dveh ali več jezikov«.⁴

² »Smatrana je za neшто negativno, za neшто polovično u procesu prelaska sa jednojezičnosti u malo cenjenom manjinskom jeziku niskog statusa, putem dvojezičnosti u maternjem jeziku niskog statusa i jezika većine visokog statusa, do konačne jednojezičnosti na jeziku većine. Tako gledano, dvojezičnost se shvatala kao nužno zlo, kao sredstvo pomoću kojega pripadnik manjine ne neki način može da učestvuje u moći i sjaju kulture i jezika većine, i u svim prednostima koje su za to vezane« (Skutnabb-Kangas 1991: 84).

³ »N/native-like control of two or more languages« (Bloomfield 1933: 56).

⁴ »/.../ active, completely equal mastery of two or more languages« (Braun 1933: 115).

Oba definirata dvojezičnost zelo strogo, kot popolno znanje več jezikov za vse govorne položaje. Definicija izključi tudi jezikovno mešanje – »popolno obvladanje dveh različnih jezikov brez mešanja med obema jezikovnima procesoma«.⁵

Da bi popolno dvojezičnost razlikovali od delne, Halliday in drugi (1964: 161) za popolno dvojezične govorce predlagajo termin »ambilingvalen«.⁶

Te definicije nas pripeljejo do manj rigorozne in najpogosteje citirane definicije Haugena (1953: 7), po kateri se dvojezičnost začne »na točki, ko lahko govorec enega jezika tvori smiselna zaključena sporočila v drugem jeziku«.⁷ Če nam Haugenova definicija pove, kje je začetek dvojezičnosti, pa nam vendar ne zadostuje, kadar želimo jezikovno kompetenco natančno definirati, npr. izmeriti rezultate poučevanja ali stopnjo znanja jezika za opravljanje določenih poklicev (tajnice, učitelji, prevajalci, diplomati).

Potrebna je definicija, ki bi opisala različne jezikovne spretnosti (razumevanje, govorjenje, branje, pisanje) in različne stopnje njihovega obvladanja. Pri opisovanju teh spretnosti se srečamo še z eno težavo – s kom dvojezične govorce primerjati. Že med enojezičnimi govorcami, ki naj bi bili izhodišče primerjave, so velike razlike. Nekateri imajo velike težave pri pisanju pisem ali branju časopisnih člankov, drugi spet brez večjih težav napišejo zagovor na sodišču ali znanstveni članek, kar je odvisno predvsem od stopnje izobrazbe. Najbolj naravno bi bilo, če bi dvojezičnega govorca primerjali z govorcem, ki mu je po izobrazbi kar najbolj podoben, vendar pa primerjave niso vedno izvedljive, prav tako pa po tem merilu dve osebi, ki imata enako znanje in različno izobrazbo, ne bi bili enako ocenjeni.

1.3 Stališča

Pri stališčih se osredotočimo na govorcevo mnenje o sebi, o tem, s katerim jezikom, jezikovno skupnostjo, kulturo se sam identificira. Strožji koncept zajema tudi samoceno govorca o znanju in rabi jezika, torej samooceno kompetence in funkcije. Za izhodišče lahko vzamemo tudi oceno informatorjev, torej, ali je govorec v obeh skupnostih sprejet kot rojeni govorec.

1.4 Funkcija jezikov

Funkcionalni pristop v jezikoslovju je razvil praški lingvistični krog, ki poudarja potrebo po preučevanju konkretnih sporočil, ki se razlikujejo po tematiki, obliki, namenu sporočanja. Jezik je torej pogojen z nejezikovnimi, zunajjezikovnimi elementi; različen je jezik književnosti, znanosti, publicistike, jezik na ulici ali v uradu. Razplatenost je izražena v predstavitvi jezika kot sistema socialnih in funkcijskih zvrsti, ki

⁵ »/.../ complete mastery of two different languages without interference between the two linguistic processes« (Oestreicher 1974: 9).

⁶ »ambilingual« (Halliday, McIntosh in Stevens 1964: 141).

⁷ »/.../ at the point where the speaker of one language can produce complete, meaningful utterances in the other language« (Haugen 1953: 7).

so med drugim določene z govornim položajem in funkcijo sporočanja. Pri dvojezičnosti so socialne in funkcijske zvrsti del različnih jezikovnih sistemov.

2 Predstavitev raziskave o Slovencih v Nemčiji

Raziskava o Slovencih v Nemčiji je potekala pet let (1999–2004), ko sem kot lektorica slovenščine delala v Slovanskem seminarju Univerze v Tübingenu. V tem času sem sodelovala na prireditvah društev, katoliških misij, na srečanju mladih v Schrambergu in srečanju voditeljev društev in organizacij v Schneyu. Bila sem torej del raziskovane dvojezične skupnosti, zaradi česar so mi informatorji zaupali bolj, kot bi zaupali raziskovalcu iz Slovenije,⁸ hkrati pa sem poznala življenje tako v Nemčiji kot v Sloveniji. Ugotavljam namreč, da so raziskave izseljencev pogosto nepopolne; opravljajo jih v priseljenjskih ali izseljenjskih državah in ne upoštevajo, da tisti, o katerih pišejo, živijo v obeh. Jezikovni opis dvojezičnih govorcev s predstavitvijo enega jezika in ene države ni popoln, kajti slovenščina je samo del jezikovnega znanja opisanih informatorjev, Nemčija pa samo del okolja, v katerem govorijo slovensko. Mnogi Slovenci v Nemčiji namreč redno obiskujejo Slovenijo in druga generacija se je slovensko naučila tudi na pogostih obiskih pri sorodnikih.⁹

2.1 Izbor informatorjev

Pri izboru informatorjev sem upoštevala tri kriterije – stališča, jezikovno kompetenco in izvor. Po kriteriju stališč sem v študiji lahko zajela samo govorce, ki so se tudi sami ocenili kot dvojezični in so želeli pri raziskavi sodelovati.¹⁰ Po kriteriju jezikovne kompetence sem zajela samo Slovence, ki slovensko govorijo tako dobro, da je pogovor lahko potekal v slovenščini. Po kriteriju izvora sem zajela tako pripadnike prve kot druge generacije, ki so se jezika naučili vzporedno ali zaporedno.

⁸ Pripadniki prve generacije imajo pogosto slabe izkušnje iz Slovenije, zato si mora raziskovalec najprej pridobiti njihovo zaupanje. V Ulmu je tako informatorka najprej zavrnila pogovor z mano, ko pa sem ji povedala, da tudi jaz delam v Nemčiji, se mi je opravičila in povedala: »Jaz sn mislala, da tukaj nekje posneto za ... za kakšen radio al kej tacga ... za časopis. Oprostite, ker sem mislala, ne ... /.../ Ko smo bli na socialni fsi ... mož se je neki pozanimal ... pa je reku ... sam na socialni ... je reku: 'Ja, poslušate, sej pa že tolk let živite /.../ v Nemčiji /.../ sej tako pa /.../ najboljš, da kar gor ostanete.'« (Štumberger 2004b: 209).

⁹ »Jaz sn se nauču slovensk ... ne vem ... od staršə ... no ... pol pa več, kə sn ... jaz sem bil med vsakəm počitənc ... sem bil v Sloveniji, dol« (Peter, druga generacija, r. 1974, n. d.: 92).

»Ja, ko sem bla majhna, moj brat in jaz ... smo šli med počitnicami, tko poleti ... in ... ja ... večkrat tudi za ... za vėlko noč al pa tudi pozimi ... za božič ... al tko. Tko, da smo bli, recimo, dva- al trikrat na leto tam. /.../ Med tem časom, ko sem bla v Sloveniji, sem se tam pogovarjala, in tko sem se učila« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 89).

¹⁰ Informatorje sem najprej poskusila pridobiti posredno. Za pomoč sem prosila predsednike slovenskih društev in slovenskega župnika. Ta način je bil neuspešen, zato sem informatorje kasneje nagovorjala osebno. Udeleževala sem se slovenskih srečanj in Slovence, ki dalj časa – več kot deset let – živijo v Nemčiji, vprašala, ali bi želeli sodelovati v raziskavi o življenju Slovencev v Nemčiji. Informatorjem sem povedala, da me zanima življenje v Nemčiji, raziskave jezika pa nisem omenjala, ker bi to vplivalo na rezultate. Pogovore sem oblikovala kot konverzijski intervju, na začetku sem postavila splošno vprašanje, ki je bilo tematsko vezano na prihod v Nemčijo, življenje v Nemčiji, jezik, prihodnost, nato pa je pogovor usmerjal informator.

Podatke o funkciji jezikov sem zbrala z opazovanjem. Za slovenščino (in vse jezike priseljencev) v Nemčiji je značilna »enostranska dvojezičnost ali zaznamovano in stabilno socialno ločevanje, tako da je samo ena skupina v stičnih okoliščinah dvojezična ali tako da so določena področja odprta ali namenjena samo določenim jezikom« (Fishman 1966: 433).¹¹ Od priseljencev pričakujejo, da se poleg svojega jezika naučijo še jezik okolja – nemščino. Funkcijsko področje prvega jezika¹² je tako drastično omejeno, na manjšanje uporabne vrednosti pa vpliva tudi socialna in pravna diskriminacija, kajti jeziki priseljencev imajo veliko manjši ugled kot npr. angleščina ali francoščina. »Zapisati velja, da sta enojezična ideologija in povezava z družbenim zatiranjem tujejezične prebivalstvene skupine dejavnika, ki sta socialno (diglosijo) in individualno dvojezičnost v zavesti večjezičnega prebivalstva negativno stigmatizirala« (Stölting 1980: 9).¹³

Poleg kriterijev dvojezičnosti sem raziskovano skupino omejila še s starostjo informatorjev. V raziskavi so sodelovali samo odrasli dvojezični Slovenci, in sicer trije pripadniki prve in pet druge generacije, po en pogovor sem posnela v slovenski družini in na srečanju v katoliški misiji v Ulmu.

Zbrano gradivo sem posnela na dvanajst 90-minutnih kaset in ga zapisala po priročniku *Slovenska zvrstna besedila* (Toporišič in Gjurin 1993: 336–369) ter magistrski nalogi Nataše Hribar (2003: 23–34).¹⁴

2.2 Opis metode

Gradivo sem zbrala po treh metodah: opazovanje s sodelovanjem, intervju in vprašalnik.

¹¹ »/.../ one-side bilingualism or marked and stable social distinctions, such that only one group in a contact situation is bilingual or such that only particular domains are open or appropriate to particular languages« (Fishman 1966: 433).

¹² Poimenovanje prvi in drugi jezik tukaj uporabljam časovnozaporedno glede na usvajanje.

Pojma prvi in drugi jezik je sicer mogoče razlagati vsaj z dveh vidikov. Z družbeno-političnega vidika je prvi jezik »uradni jezik države« (Vidovič Muha 2003: 15), časovnozaporedno pa je prvi jezik »glede na usvajanje« s sopomenko materni jezik. Drugi jezik je: »(a) globalni jezik za tiste, ki jim ta ni materni ali državni, (b) državni jezik za tiste, ki jim ta ni materni jezik, in (c) v časovnem zaporedju usvajanja oz. znanja drugi po vrsti« (n. d.: 8).

¹³ »Festzuhalten gilt, daß es die Einheitssprachenideologie und die Koppelung mit der gesellschaftlichen Unterdrückung einer fremdsprachigen Bevölkerungsgruppe sind, die die soziale (Diglossie) und die individuelle Zweisprachigkeit (Bilingualismus) im Bewußtsein der Mehrheitsbevölkerung negativ stigmatisiert haben« (Stölting 1980: 9).

¹⁴ Izhodišča za zapis pogovorov sem podrobno opisala v poglavju *Zapis besedil* (Štumberger 2004b: 69–70). Za lažje branje citatov jih nekaj povzemam: Glasovno nejasna mesta sem označila s tremi pikami v okroglem oklepaju; predvidenih premorov nisem zaznamovala, nepredvideni so označeni z nestičnim tropičjem; kadar je govorec prekinil govor sredi besede, sem to označila z dvema levostičnima pikama; nemške besede in besedne zveze sem zapisala poševno in po pravilih nemškega pravopisa; besede, za katere ni jasno, ali so posledica stika z nemščino v Nemčiji ali so del besedišča informatorjevega narečja (slovenščina in nemščina sta sosednja jezika in v stiku tudi prek neknižnih zvrsti jezika), sem zapisala poševno in po pravilih slovenskega pravopisa (*fertik, fraj, cajt*). Enako sem zapisala tudi slengovske besede iz angleščine (*okej, ful*).

2.2.1 Opazovanje s sodelovanjem

Opazovanje s sodelovanjem je metoda, pri kateri se raziskovalec napoti v raziskovano skupnost in opazuje vsakdanje življenje opazovane skupine ali samo del relevantnih situacij. Raziskovalec nastopi kot član skupine ali kot slučajni obiskovalec. To metodo sem uporabila na obiskih skupnosti v Nemčiji, kjer sem sodelovala kot obiskovalka prireditev in opazovala govorno vedenje Slovencev.

2.2.2 Intervju

Intervju je metoda, s katero dobimo najbolj natančne podatke o jeziku, vendar pa ima kot sredstvo zbiranja podatkov slabosti. Intervju je tudi socialna interakcija, v kateri veljajo socialne norme in pri kateri se pokažejo tipični vzorci obnašanja. Potrebno ga je dopolniti z metodo (izbrala sem opazovanje s sodelovanjem), s katero spoznamo jezikovno skupnost in posameznike tudi v drugačnih okoliščinah.

Vse pogovore sem posnela v deželi Baden-Württemberg. Informatorji so me poznali kot lektorico slovenščine, ki je prišla iz Slovenije, kar je vplivalo na izbor jezika. Vedeli so tudi, da sem s Ptuja, zato so pogoste štajerske narečne besede. Vpletanje nemščine pojasnujem s tem, da so informatorji vedeli, da znam nemško.

Informatorji so prišli v Nemčijo v različnih obdobjih, iz različnih razlogov, z različnimi cilji. Za večino lahko rečemo, da dobro govorijo slovensko, vendar pa bi bilo poenostavljeno trditi, da tako govorijo vsi Slovenci v Nemčiji. Informatorje sem najprej osebno nagovorila in tisti, ki so privolili v pogovor, so že s tem pokazali lojalnost do slovenščine in povezanost s Slovenijo.

Pogovori se med seboj razlikujejo, kajti prilagajala sem se informatorjem in govorila o stvareh, o katerih so tudi sami želeli govoriti. Izogibala sem se tem, za katere sem predvidevala, da jim bo o njih neprijetno govoriti (pri starejših znanje in raba slovenščine pri njihovih otrocih, pri drugi generaciji raba slovenščine v času odraščanja).

2.2.3 Vprašalnik

Z vprašalnikom sem dobila osnovne podatke o informatorjih – kraj bivanja v Nemčiji, spol, kraj in leto rojstva, leto prihoda v Nemčijo/leto prihoda slovenskega dela staršev v Nemčijo, izobrazba, poklic in delo, jezik doma –, s pomočjo katerih sem jih natančneje opisala.¹⁵

¹⁵ Informatorjem sem zaradi varovanja podatkov spremenila imena. Pri navajanju prve generacije prva letnica pomeni leto rojstva, druga pa leto prihoda v Nemčijo. »Primož, prva generacija, 1942/1976« je opis moškega informatorja, ki je rojen leta 1942, v Nemčiji pa živi od leta 1976.

3 Dvojezičnost v Nemčiji

3.1 Narodne manjšine v Nemčiji

Na družbeni ravni ločimo eno- in večjezične družbe, jezikovna ureditev pa je praviloma urejena z zakoni. Nemčija je pravno urejena kot država s tremi narodnimi manjšinami. Na severu ob meji z Dansko (dežela Schleswig-Holstein) živi danska manjšina, v Lužici ima status manjšinskega jezika lužiška srbščina, v Friziji ob nizozemski meji pa frizijščina. Jeziki priseljencev nimajo statusa narodne manjšine.

3.2 Slovenci v Nemčiji

Ko začnemo raziskovati Slovence po svetu, se najprej srečamo z množico poimenovanj za ljudi, ki so iz Slovenije odšli. Za Slovence v Nemčiji to velja še toliko bolj, kajti zgodovina preseljevanj v to državo je dolga, spremljalo pa jo je veliko sprememb. Posledica teh sprememb so različna poimenovanja, za katera velja, da ima vsako za sabo svojo zgodovino in je odsev časa, v katerem je nastalo.

Glede na čas, trajanje in vzroke preseljevanj so Slovence, ki so zapustili Slovenijo, poimenovali emigrant, zdomec, izseljenec, diaspora, v Nemčiji *Gastarbeiter*. Slovenci so v Nemčijo večinoma najprej prihajali za določen čas, zato so jih po drugi svetovni vojni najprej imenovali zdomci. Ker se zdomci niso za stalno vračali, v novejših poročilih pogosto beremo tudi o izseljencih. Ugotavljam, da je izraz zdomec nastal v določenem zgodovinskem času, vendar pa se z njim Slovenci v Nemčiji identificirajo. Raba se mi zdi upravičena in primerna tudi zato, ker označuje tiste Slovence v tujini, ki redno obiskujejo Slovenijo. Izraz je sicer nastal načrtno, ob njegovem nastanku je o njem spregovorila tudi jezikovna komisija Dela (Štefan Kališnik, Stane Ivanc, Jože Snoj, Herman Vogel, Albert Papler, Jože Kranjc, Janez Dular).¹⁶

3.3 Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji

Položaj slovenščine in njena vloga sta se spreminjali. Spremembe so povezane s spremembo začasnega bivanja v stalno, na rabo in učenje pa so močno vplivale tudi politične in gospodarske okoliščine. Raziskavi iz 80. in 90. let (Slavec 1982 in Krevs 1992) sta pokazali drugačno sliko kot raziskava iz leta 2004, še vedno pa velja: »O jezikovnem življenju Slovencev v tujini imamo malo podatkov, ki bi lahko kazali na določene zakonitosti, in vse preveč stereotipnih sodb o jezikovnem stapljanju v večinskem okolju in s tem povezanim izgubljanjem etnične identitete in zavesti. To bodo

¹⁶ »Beseda 'zdomec' je v širši slovenski javnosti 'doma' šele kako leto in tu jo uporabljamo samo za zaznamovanje pomena 'naš človek na delu v tujini'. Že več let prej so se z njo poimenovali naši povojni politični emigranti, vendar se njihov izraz v Sloveniji ni prijel in beseda 'zdomec' v jezikovni zavesti večine Slovencev nima zveze s pomenom 'politični emigrant', temveč poimenuje novejšega 'ekonomskega emigranta' (že to okorno poimenovanje z dvema tujkama opominja, da je zadnji čas za vpeljavo gibčnejšega in domačega izraza). Beseda se nam zdi posrečena in nujno potrebna, zato bi bilo dobro, če bi jo sprejela vsa množična občila, po njih pa tudi vsi drugi, ki se največ ukvarjajo z vprašanji zdomstva (naši zavodi za zaposlovanje, predstavništva v tujini idr.)« (*Izseljenec, zdomec, zdomar, Rodna gruda* XVIII/4 (1971), 21).

lahko potrdile ali zavrgle le raziskave, ki se s Slovenci, ki dalj časa živijo v tujini, ukvarjajo z vidika širšega življenjskega konteksta» (Slavec 1982: 24).

Pri opisu slovenščine pri Slovencih v Nemčiji moramo ločiti prvo od vseh ostalih generacij. **Prva generacija** je odrasla enojezično slovensko in razvila slovenščino v večini socialnih in funkcijskih zvrsteh. Ko so se Slovenci preselili v Nemčijo, so se spremenile možnosti za rabo jezika. Za vse javne položaje so morali uporabljati nemščino, slovenščino so lahko uporabljali samo doma in v slovenskih organizacijah. Slovenščina se je začela funkcionalno izgubljati, rasla pa je kompetenca v nemščini. Skladno s krčenjem možnosti za rabo slovenščine je padala tudi kompetenca in končna postaja te spremembe je bila nekoč enojezičnost v drugem jeziku, kar pa ni nujno, posebno če upoštevamo dejstvo, da imajo govorniki redne stike s Slovenijo.

Če upoštevamo položaj dvojezičnih posameznikov (kriterij po Skutnabb-Kangas 1981), **pripadnike druge generacije** priseljencev uvrščamo med **jezikovne manjšine**, ki so pod hudim zunanjim in notranjim pritiskom, da postanejo dvojezični. Družba pričakuje, da se bodo naučili njenega jezika, starši želijo, da se naučijo njihovega jezika. Izjema so starši, ki se iz različnih razlogov želijo ločiti od svoje manjšinske skupnosti¹⁷ ali so pod hudim asimilacijskim pritiskom.

Pri neprvih generacijah lahko govorimo o dvojezičnosti, za katero je značilno, da pripadniki manjšinske skupnosti v delnih domenah svojega socialnega, gospodarskega in kulturnega življenja uporabljajo slovenski jezik, hkrati pa je za sodelovanje v življenju celotne družbe nujno obvladanje nemškega jezika. Znanje slovenščine je odvisno od stikov s Slovenijo,¹⁸ nemški jezik pa govorniki praviloma obvladajo na ravni rojenega govornika. Govorimo o **dominantni dvojezičnosti** v nemščini (tako glede rabe kot kompetence).

Glede na **čas in način usvojitve jezikov** ugotavljam, da je proces usvajanja potekal zaporedno in vzporedno. Zaporedno so se jezika naučili pripadniki prve generacije, ki so se nemščino učili v šoli v Sloveniji ali po prihodu v Nemčijo, in nekateri pripadniki druge generacije, ki so se najprej naučili nemščino in kasneje slovenščino (nekateri celo šele kot študenti). Vzporedno so se jezika naučili pripadniki druge generacije, ki so v okolju govorili nemško, doma in na obiskih v Sloveniji pa slovensko.

Glede števila govorcev ugotavljam, da je za slovensko skupnost značilna **individualna dvojezičnost**. Slovenci so v Nemčiji razpršeno naseljeni, večja središča so mesta z industrijo (München, Stuttgart, Ingolstadt, Berlin, Hamburg, Essen, Mannheim).

3.3.1 Razmerje med slovenščino in nemščino

Razmerje med jezikoma v Nemčiji kaže močno prevlado nemščine na vseh področjih življenja. Elizabeta Bernjak (1998) pri opisu razmerja med madžarščino in slo-

¹⁷ Razlog za pretrganje stikov je lahko smrt enega od staršev. Primer je Igor (druga generacija, r. 1971), ki je slovensko nehal govoriti po očetovi smrti: »Oče je umrl, ko sn bil devet let star ... Od tega časa naprej ... mislim ... sam nemščino govoru ... z mamó ... pa z bratom« (Štumberger 2004b: 183).

¹⁸ Možnosti za rabo slovenščine so sicer tudi v Nemčiji, ker pa je teh možnosti malo, je po mojih opažanjih jezikovna kompetenca v slovenščini odvisna od stikov s Slovenijo.

venščino izbere šest kriterijev, ki pokažejo nesimetričnost jezikov. Ker so kriteriji uporabni tudi pri opisu nemško-slovenskega stika, jih prevzemam tudi za opis položaja v Nemčiji.

1. V Nemčiji ima ugodnejši **družbeni status** nemščina. Nemščina je jezik javnih govornih položajev, ima več funkcijskih področij in je za napredovanje v družbi nujna. Pomembnosti znanja nemščine se je posebno zavedala prva generacija, kajti ob prihodu v Nemčijo je le malo Slovencev znalo nemško, kar 66 odstotkov se jih je jezika naučilo v Nemčiji (Krevs 1992). Slabe izkušnje so hoteli prihraniti svojim otrokom in so z njimi govorili nemško: »Nekateri starši sami slabo govorijo nemščino, a se silijo s svojimi otroki govoriti predvsem nemško, češ da je nemščina svetovni jezik in da bodo tako v življenju uspešnejši« (Janez Kajzar, *Rodna gruda* 1977/8, v: Horvat in Lavš 1995: 104). V želji, da bi otroke dobro naučili nemško, so pretiravali in »marsikdaj niso opazili, da otroci sami že bolje govorijo nemško kakor starši in da je bil njihov starševski trud zgrešen: otroci bi se bili naučili nemščine tudi brez pomoči in spodbujanja staršev, slovenščine pa ne« (Janez Dular, v: Horvat in Lavš 1995: 43).
2. Po **jezikovni storilnosti** se govorci med seboj razlikujejo. Nekateri se bolje in lažje izražajo v nemščini, drugi v slovenščini. Ker živijo v nemškem okolju in pogosteje govorijo in slišijo nemščino, predvidevam, da je več tistih, ki se bolje izražajo v nemščini. To trdijo že pripadniki prve generacije,¹⁹ druga in tretja generacija pa kljub znanju slovenščine v pogovorih uporablja nemščino.²⁰ V slovenščini govorci poznajo narečje, z zborna vrstjo se srečajo pri slovenskem dopolnilnem pouku.²¹
3. **Zaporedje usvojitve** kaže, da so se pripadniki prve generacije naučili slovensko v Sloveniji in bili prvotno enojezični v slovenščini. Druga generacija se je jezika

¹⁹ »Hitre ... hitre pogovore (...) ne znam hitro formulirati, ampak ... več se da, več ... lažje hitro povem v nemščini ... to, kar v tem trenutku ... bi rada povedla« (Mojca, prva generacija, 1946/1978, Štumberger 2004b: 159–160).

»Jezik bi že skoro rekla, da mi nemščina gre boljše. Zato ker ... kaj jaz vem, jaz to vedno opazim v zvezi s starši ... mislim, mi že skozi govorimo slovensko in to sploh ni bilo dopuščeno, da bi se mi nemško doma pogovarjali. Sam vseen je tak mišmaš. Mislim ... če se pač nisem spomnila slovenske besede, sem pač rekla nemško besedo. In za mene je *ful* težko, zej, da sem v Sloveniji, pa da kdo ne zastopi nemško. Se moram ... res skoncentrirat ... prav slovensko pogovarjat. Mam ... mam težave« (Andreja, prva generacija 1980/1993, n. d.: 174).

²⁰ »Jaz tudi opazujem veliko teh mladih ... praf [fə] tem ... mi bi lahko že rekli tretja generacija, tale, ki so recimo petnajst let mlajši od mene in ki bodo zej odrasli ... ti so zej nekje med deset pa med petindvajsetimi leti ... Oni se večinoma tudi [və] nemščini med saboj pogovarjajo, čeprav fsi obvladajo slovenščino, ampak jim je bolj enostavno« (Marjan, druga generacija, r. 1970, n. d.: 181–182).

»Nemško ... fsi ... ja, ja. Tu je napaka ... ja ... napaka ... in ... Samo ... govorimo fsi nemško ... kaj opažam (...). In tud z mojim staršam se pogovarjam nemško, oni pa slovensko nazaj ... da se najboljše zastopimo. S sestro tudi ... samo nemško« (Jože, druga generacija, r. 1978, n. d.: 207–208).

²¹ Informatorji so pogosto trdili, da ne znajo slovensko, česar najprej nisem razumela, nato pa sem opazila, da znanje narečja zanje še ne pomeni znanja slovenskega jezika: »Ja, s starimi starši sem se tudi velik pogovarjala in oni so imeli tudi dialekt ... in ... /.../ Tko da ... to ni blo slovensko. ... Ampak meni to ni blo jasno. Sem se pogovarjala, jaz sem vedla ... jaz sem v Sloveniji in tam nekaj govorim, to je slovensko. Kot otrok, ne, misliš tko. Ja ... in ... v tej šoli so bli verjetno še več otroci, ki so ... ne vem, kaj govorili. Ja ... in ... ta učita[l]ca ... je poskusila popraviti, pa to« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 200).

naučila vzporedno ali zaporedno, nekateri pa so odrasli nemško enojezični, kar so si starši kasneje očitali.²²

V 80-ih letih so se otroci jezika učili zaporedno. Starši so z otroki pogosto najprej govorili nemško, kar so utemeljevali s prilagoditvijo na življenje v Nemčiji in prepričanjem, da bo tako otroku lažje.²³

Nekaj staršev je začelo z otroki govoriti slovensko v četrtem ali petem letu starosti, ko so menili, da znajo nemško že dovolj dobro in da je čas, da se naučijo še slovensko. Kasneje so ti otroci, ko so jih starši nagovorili slovensko, odgovarjali nemško (Slavec 1982).

V drugih primerih so starši vztrajali pri slovenščini in »sin do tretjega leta sploh ni vedel, da midva tudi nemško znava« (Slavec 1982: 101).

4. **Za socialno napredovanje** je koristnejši jezik nemščina in ob prihodu v Nemčijo so delodajalci ter Cerkev organizirali tečaje nemščine, da bi se delavci v novem okolju bolje znašli in hitreje napredovali. Tega so se zavedali tudi otroci, ki so odrasli dvojezično in želeli nemščino naučiti tudi starše.²⁴ Vendar pa nemščina ni bila samo koristnejši jezik, v 80. letih so se slovenščine nekateri sramovali,²⁵ drugi pa so pri dopisovanju s sorodniki dali prednost drugim jezikom, ki jim bodo pri socialnem napredovanju bolj koristili.²⁶

5. »**Jezikovna zavest** je odvisna od sistema vrednot, pridobljenih z izobraževanjem, torej je povezana tudi z jezikovno lojalnostjo, jezikovno normo in jezikovno čistostjo« (Bernjak 1998: 24). Pri drugi generaciji sem opazila nasprotje med sistemom vrednot in jezikovnim obnašanjem. Slovenščina ima visoko vrednost, radi bi se jo bolje naučili, prenesli jo bodo tudi na otroke,²⁷ hkrati pa v stikih s slovenskimi govorci v Nemčiji uporabljajo nemščino.²⁸

Višja jezikovna zavest je povezana z vlogo, ki jo ima jezik. Prva generacija je imela zaradi neznanja nemškega jezika v Nemčiji težave. To je bil tudi razlog, da svojih otrok niso naučili slovensko; želeli so jim prihraniti jezikovne težave, s katerimi so se sami srečali ob prihodu v Nemčijo. Druga generacija je jezika doživela drugače.

²² »V srcu /me/ čedalje bolj boli, da sem šel delat v inozemstvo in da ne zna nobeden mojih otrok slovensko. Ko sem bil mlad, sem se moral krepko boriti v službi, pa sploh nisem imel časa (ali volje!), da bi otroke učil slovensko (žena je Nemka!)« (prva generacija, Essen, Krevs 1992: 120).

²³ »Otrok mora znati jezik, ki se tu govori; Bali smo se, da bo imela težave v vrtcu in v šoli; Mislili smo, da se bo slovensko že pol lažje naučila kot nemško, pa smo kar nemško začeli« (Slavec 1982: 89).

²⁴ »/.../ bi rad starše še naučil nemščino, ker oni pač govorijo to nemško, nemščino z narečja, tak da se čuje, da majo neko slovansko narečje« (Marjan, druga generacija, r. 1970, Štumberger 2004b: 83).

²⁵ »Jaz mam še enga bratranca tle v Nemčijo in tud zelo dobro slovenščino govori ... in ... In on tud ni hotu nika (...) slovenščino govort s staršm ... ne vem ... nekak je ... ga sram blo, a ne ...« (Igor, druga generacija, r. 1971, n. d.: 85).

²⁶ »/.../ tak da sma si potem s sestrično tudi še v angleščini, pa francoščini, pa še v nêmsčini tudi pisala, ne /.../ vmes« (Marjan, druga generacija, r. 1970, n. d.: 83).

²⁷ »Mislim, ona (govori o puncu, op. S. Š.) je mene tudi zaprósla: 'Če ma kdej otroke mela, prosim, nauči jih slovenski, jaz se verjetno več ne bom mogla.' In jaz bi jih potem tudi, da bi jim lažje šlo, na slovensko šolo poslal, če bo možnost, da se tam naučijo prav ...« (Marjan, druga generacija, r. 1970, n. d.: 84).

²⁸ »Večinoma so že nemški državljani. In ker so nemški državljani, so lojalni tudi v tem smislu. In med seboj žlobudrajo nemško, v avtobusu, za božjo voljo. Ma ... žlobudrajo nemšk« (Primož, prva generacija, 1942/1976, n. d.: 211).

Znali so nemško, v družbi niso imeli težav in slovenščina je zanje prednost. V raziskavi iz leta 1992 Urška Krevs ugotavlja, da »imajo o slovenščini (mladi, op. S. Š.) pozitivno mnenje (še posebno tam, kjer so slovenske inštitucije), radi bi se je učili. Glede na rezultate še posebej izstopa skupina dijakov in študentov iz essenškega območja« (Krevs 1992: 127–128).

V razmislek navajam očitke pripadnikov druge generacije, da jih starši niso naučili slovensko in da so morali možnosti za to poiskati sami, ko so odrasli. Menijo, da bi bilo za njih bolje in lažje, če bi se jezika naučili od svojih staršev v otroštvu.²⁹

6. Po **literarno-kulturni vrednosti** je dominanten jezik nemščina.³⁰ Vzroki so v slabšem poznavanju slovenske literature in kulture, njeni nedostopnosti in slabši jezikovni kompetenci. Stiki s Slovenijo so pri informatorjih mnogokrat omejeni na obiskovanje družine,³¹ vendar pa tudi tukaj nimamo statistično relevantnih podatkov, tako da trditev ne smemo posploševati.

3.3.2 Možnosti za rabo slovenščine

Dvojezični govorci imajo na voljo dva jezikovna koda, vendar pa odločitev za enega ni naključna. Izbira jezika je odvisna od teme pogovora, kajti besedišče je v obeh jezikih različno. Tako bodo o nemškem življenju lažje govorili v nemščini,³² medtem ko bodo za opis slovenskega izbrali slovenščino. Še močnejše od teme na jezik vplivajo udeleženci pogovora. Za slovenski jezik se govorci odločajo samo takrat, kadar vsi udeleženci govorijo slovensko. Tega se držijo tudi v slovenskih organizacijah in v družini.

Področje rabe jezika delimo na zasebno in javno. Zasebna sfera zajema rabo jezika v družini, s prijatelji in znanci ter v neposredni ožji skupnosti. Javna sfera je formalna (vrtec, šola, cerkev, uradne, upravne in politične ustanove, javni napisi, mediji) in neformalna (delovno mesto, storitvene dejavnosti, društva). (Prim. Krevs 1992.)

²⁹ »(M)islím, da je to zelo nenavadno, *also ungewöhlich* (torej nenavadno, op. S. Š.), če majo ljudi slovenske ... starši ali pa mamó ali ato in ... da se potem otroci odločijo ... se sami to ... učiti ... ali ... ja, se nekje drugje učiti, ker ... to je zelo ... *also* ... veliko lažje, če to doma ... se doma učiš. *Also* ... predvsem za otroci je to ... to ni problem in nič ne mešajo, to je ... to vemo. Ampak zato mislim, da je to pomembno, da ljudi se pogovarjajo z otroci po slovensko« (Anita, druga generacija, r. 1971, Štamberger 2004: 91).

³⁰ »Če pride kakšen slovenski film v kino, potem grem, ampak ... Berem slovenščino samo, če mam kakšno seminarsko nalogo, če literatura ni po nemško« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 198).

³¹ »Najprej so sorodniki in moj bratranc in ... kako se reče ... njegova ... žena ni, ampak ...« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 197).

³² Za primer navajam Mojčine spomine na prva leta v Nemčiji (prva generacija, 1946/1978): »Pol sən pa šla v *Rheinland-Pfalz* (Porenje-Pfalško, op. S. Š.) Tudi po ... *Annonce* (oglas, op. S. Š.) sən jih našla ... Tam sən prišla k enemu *Ehepaaru ohne ... Kinder* ... otrok (zakonski par brez otrok, op. S. Š.) /.../ Te so me pa hōtli meti samo za črno ... živino, da bom delala tem, ki jih nihče noče. ... Nista mela otrok, mela je štiri *Angestellte* (uslužbenec, op. S. Š.) in s temi je delala ... kot s sužnji. Jaz sən vidla, kako je ... enmu zaušnico prisolila en /.../ *Lehrling* (vajenec, vajenka, op. S. Š.) ... no ... eni ... učenki, ki pa ni bla nič, nič kriva« (Štumberger 2004b: 158).

3.3.2.1 Zasebna sfera

V zasebni sferi govornici uporabljajo nižje socialne zvrsti slovenščine in nemščine. Raba jezikov v družinah se razlikuje. V nekaterih govorijo izključno slovensko, v drugih slovensko in nemško, v nekaterih celo samo nemško. Raba jezika je odvisna od izobrazbene strukture. Po mojih opažanjih govorijo slovensko doma govornici z višjo izobrazbo, ki se zavedajo pomembnosti znanja slovenščine,³³ in tisti, katerih kompetenca v nemščini je veliko nižja od kompetence v slovenščini. Na rabo vpliva narodnostna pripadnost zakoncev. V jezikovno mešanih zakonih imajo odločilni vpliv govornici nemškega jezika. Dušan Čegovnik, učitelj dopolnilnega pouka v Severnem Porenju-Vestfaliji, ugotavlja, da »/č/e je mati Slovenka, še obvladajo slovenski jezik, če pa ni, se najpogosteje učijo slovenščine na pobudo očeta slovenskega rodu v slovenski šoli kot tuji jezik« (*Rodna gruda* 48/5 (2001), 45).

Ker Slovenci v Nemčiji niso strnjeno naseljeni, je rabe v neposredni ožji skupnosti manj. Razseljenost ljudi otežuje tudi organizacijo slovenskega dopolnilnega pouka in udeleževanje na prireditvah.

3.3.2.2 Javna sfera

Javna sfera zahteva znanje knjižnega jezika. V javnih govornih položajih v Nemčiji se Slovenci praviloma sporazumevajo v nemškem jeziku, izjema so slovenska društva, šola (slovenski dopolnilni pouk), Cerkev in lektorati na univerzah.

3.3.2.2.1 Slovenska društva

Društva so v Nemčiji najbolj množično nastajala v 70. letih; v Nemčiji so jih do leta 1978 ustanovili enajst (Drnovšek 1996: 363). Pred osamosvojitvijo so se Slovenci lahko zbirali tudi v jugoslovanskih društvih, vendar so bili do njih pogosto kritični. V Mannheimu je 1982 deloval jugoslovanski klub, vendar se Slovenci tam niso počutili dobro. Slovenske prireditve so bile redke, nekajkrat na leto je učitelj dopolnilnega pouka pripravil program, v katerem so sodelovali otroci.

V 90. letih so ustanavljali nova društva, od katerih se danes mnoga srečujejo s težavami, povezanimi s člani in denarjem. Na to opozarja članek *Kje je državna politika do zdomcev in izseljencev*: »Veliko klubov je propadlo zaradi finančnih problemov in sektaštva, ker si demokracijo razlaga vsak po svoje. Veliko nezadovoljstva povzroča tudi meddruštveno nagajanje, nevoščljivost, politične spletke, zaradi česar prihaja do bojkotiranja prireditev ali do organiziranja privlačnejših konkurenčnih prireditev ob istem času« (*Rodna gruda* 48/11 (2001), 41).

Število obiskovalcev prireditev torej pada, društva pa si nove želijo pridobiti tudi tako, da postajajo dvojezična. O prireditvi ob praznovanju vstopa Slovenije v Evropsko unijo tako najprej preberemo, da je »skupni cilj ohranjati slovenstvo in slovenski jezik v tem delu Evrope« (Gorjup Posinković 2004: 21), kasneje pa, da je bil »/k/kulturni

³³ »Sevede ... govorita oba slovensko. Tud drug z drugim. To je pa čist nekaj drugega. To je pa taka družina. /.../ Njen mož, kə sn ga tudi učil, je v Frankfurtu v službi. Ima eno zelo pomembno ... ekonomsko ... kej jaz vem kej ... grozno pomembno službo. Tko da ... so dosegli marsikej. In to ti, ki se niso asimilirali. Veste, če se kdo asimilirira, zgubi (...). Torej, to je. Ni kej. Tko ma pa ... dve kulturi živi, ja« (Primož, prva generacija, 1942/1976, Štumberger 2004: 213).

program v celoti uglašen na mlade generacije /.../, povezovanje programa pa je v celoti potekalo dvojezično. Prav slednje najzgovorneje priča o tem, da se želijo slovenska društva odpirati tudi v nemški prostor in s tem ohranjati svojo živahnost, svežino in smisel delovanja« (n. d.: 22).

Smisel delovanja društev po mojem mnenju ni program v nemščini, ampak kultura na ponudba, ki bi – bolj kot doslej – prinašala vrhunce slovenske kulture in ustvarjalnosti, prihodnost društev pa je samo v njihovem medsebojnem sodelovanju in povezovanju s Slovenijo.

Poleg kakovostnega programa vidim smisel delovanja v možnostih za rabo slovenščine, ki pri mladih hitro izginja. Zaskrbljujoče je, da se v društvi mladi, čeprav znajo slovensko, pogovarjajo v nemščini.³⁴ Rabo nemščine pojasnjujejo z nepoznavanjem sogovorčevih narečij. Znanje jezika pri drugi generaciji je namreč pogosto omejeno na znanje narečja, in če se srečajo govorniki različnih narečnih skupin, ki ne obvladajo knjižne zvrsti, jim to otežuje ali onemogoča sporazumevanje. Da bi se torej pripadniki druge in vseh naslednjih generacij lažje pogovarjali v slovenščini, je pomembno, da se naučijo tudi knjižno zvrst jezika.

Slovenska društva bi morala prevzeti širše naloge, ki bi zajele pripravo kakovostnih programov in vzgojo mlajših generacij, tako pa je njihovo delo prepogosto omejeno na prirejanje veselice³⁵ in prepevanje ljudskih pesmi:

Preveč petja, pa premal besed. In je blo zmeraj tko. In me je motil to pri vseh srečanjih, vi tega že niste več doživeli. So bla velika srečanja. Binkoštno srečanje v Augsburgu, vsako leto. Pa so prišli iz cele Nemčije, ampak ... dober je ... Najprej je bla maša, tam si mogu gobec držat. Po maši smo šli v dvorano, je blo mal programa. Tam si mogu tud gobec držat. No, dobr je. Potem ... nej bi pa bla družba, ka bi se pogovorila o težavah, veselju in tako dalje ... Ja, takrat je bla pa glasba tko glasna, da ni (...). In če že ni bla glasba, potem smo pa /.../ smo se prijel naokrog in smo prepeval – Mi Slovenci vinca ne prodamo – pa take stvari. Te banalne stvari. Za božjo voljo! Eno leto se nismo vidl. Ljudje iz Hamburga al pa, kaj jaz vem, nismo se vid l, Marija, no, objel bi se, poljubljal bi se. N č ni blo. Ni blo besed med nami. (Primož 1942/1976, Štumberger 2004b: 212.)

³⁴ »Otroci slovenskih staršev tudi v Berlinu občujejo med seboj v nemščini« (Janez Kajzar, *Rodna gruda* 1977/8, v: Horvat in Lavš 1995: 104).

»Sam sem tud porajta ... če so veselice ... no, ta mlad ... se sam po nemško pogovarjajo« (Peter, druga generacija, r. 1974, Štumberger 2004b: 201).

³⁵ »/S/ploh ne poznam Slovencev. /.../ In jaz vem, da je tud ena ... *slowenische Gemeinschaft* (slovenska skupnost, op. S. Š.) v Ulm. In tam gor majo takšno slovensko *Gemeinschaft*. /.../ Enkrat na leto imajo eno veselico. Sam jaz nisem nikdar tam bil« (Igor, druga generacija, r. 1971, n. d.: 184).

»Če si šel ene deset ali petnajst let nazaj na kakšno veselico ... to je blo seveda ... vedno ... kakšn narodnozabavni bend in ... to so pəršli sam naši ta starejši, ta mlado sploh ni blo, a ne« (Toni, druga generacija, r. 1970, n. d.: 193).

»Jaz nimam rada dru... društve? ... Ne vem, to ... mi ni všeč, ne morem nič s tem začeti, ne. Zato ... ne ... ne vem ... ne morem si predstaviti iti tja samo, da slišim slovensko. To tudi ne deluje. /.../ Ja ... mene ... Kako bi rekla? Mene zanima jezik in tudi življenje v Sloveniji. Ljudi, ki živijo v Nemčiji, niso te ljudi, ki me zanimajo. Razumeš? To je že na začetku ... je čisto drugače. Meni je všeč biti tam in živeti tam, ampak ... ja ... Če se tukaj pogovarjam z ljudmi, ki so iz Slovenije, ampak ne živijo tam [smeh] /.../ in se včasih srečajo in ... kaj pa vem ... poslušajo kakšno slovensko glasbo, kakšno pesem ali [smeh] ... kaj pa vem ... to bi bilo čudno. Tko ... *künstlich* (umetno, op. S. Š.) /.../ In ... lahko tudi poslušati glasbo, ampak seveda to ne take ... stare, ampak ... ja, nekaj novega. Ne vem« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 196).

3.3.2.2.2 Slovenski dopolnilni pouk

Dvojezičnost zajame tudi področje izobraževanja; glede na cilje ločimo štiri tipe dvojezičnega izobraževanja (Fishman in Lovas 1970):

1. prehodna dvojezičnost: manjšinski jezik rabijo v prvih letih šolanja, kasneje samo toliko, kolikor je potrebno, da se otroci privadijo šolskemu življenju in da se drugega jezika (gl. op. 12) naučijo tako dobro, da lahko pouk poteka v večinskem jeziku;
2. monoliterarna dvojezičnost: sposobnost branja in pisanja samo v enem jeziku;
3. delna dvojezičnost: razvija oba jezika, tudi branje in pisanje, v prvem jeziku pa učijo samo nekaj predmetov – ponavadi tiste, ki so za otrokovo etnično skupino posebno pomembni;
4. polna dvojezičnost: spodbuja otroke, da razvijajo vse štiri jezikovne sposobnosti (razumevanje, govorjenje, branje, pisanje) v obeh jezikih, da oba jezika razvijajo na vseh področjih in ju uporabljajo pri vseh predmetih; cilj je ohranjanje ter razvijanje manjšinskega jezika.

Tem ciljem so sledili tudi v Zahodni Nemčiji³⁶ in v 80. letih so se otroci tujcev v nemških deželah³⁷ šolali po šestih modelih (Skutnabb-Kangas 1981: 284–287):

1. Nemški redni razredi

Ti razredi so bili namenjeni nemškim otrokom; v njih malo ali pa nobene pozornosti niso posvečali dejstvu, da prvi jezik nekaterih otrok ni bila nemščina. Otrokom so omogočili integracijo v nemško družbo, ki pa je zaradi neukvarjanja z izvornim jezikom in kulturo bila tudi asimilacija.³⁸

2. Posebni razredi

Obiskovali so jih samo otroci tujih delavcev, pouk je potekal v nemščini z nemškimi učitelji in po nemškem programu. Rezultat poučevanja naj bi bil enak kot v rednih nemških razredih. Ta model je bil pogost v Zahodnem Berlinu.

3. Mednarodni pripravljalni razredi

V razredu so bili otroci različnih narodnosti in z različnimi prvimi jeziki, čemur pa niso posvečali pozornosti. Cilj modela je bil prehod k nemškemu jeziku in priprava na pouk v nemških razredih. Ta model je bil pogost v Baden-Württembergu.

³⁶ Podatkov o nekdanji Nemški demokratični republiki nimam, ker v to državo ni bilo množičnega preseljevanja.

³⁷ V Nemčiji je šolstvo v pristojnosti zveznih dežel.

³⁸ »Tukaj bi bilo potrebno narediti razliko v terminologiji: uporaba besede 'integracija' v Zahodni Nemčiji lahko pomeni to, kar v Skandinaviji označuje beseda 'asimilacija' (učenje in sprejetje jezika, kulture in vrednot večinske skupnosti, tako da se posameznik hkrati oddalji od svoje skupine)« (prev. S. Š.). *Here a terminological distinction should be made: when the word 'integration' is used in West Germany, it seems to mean what we in Scandinavia could call 'assimilation' (learning and acceptance of the language, culture and values of the majority community, so that an individual at the same time distances herself from those of her own group)* (Skutnabb-Kangas 1981: 304).

4. Eno- do dveletni pripravljalni nacionalni razredi

Obiskovali so jih otroci iz istih držav, vendar ne nujno z istim prvim jezikom. Tako na primer niso upoštevali dejstva, da kurdski otroci iz Turčije ne govorijo turščine kot svojega prvega jezika. Učence sta pogosto učila dva učitelja, nemški in nacionalni. Cilj je bil, da so se učenci v dveh letih tako dobro naučili nemščino in druge predmete, da so lahko prešli v nemške razrede.

5. Nacionalni razredi

Model je bil razširjen v Hamburgu in Severnem Porenju-Vestfaliji. V razredih so učili učitelji, ki so bili iste narodnosti kot otroci, nemščino pa so se učili kot drugi jezik. Nekateri razredi so peljali do obveznega prehoda v nemške razrede (v Severnem Porenju-Vestfaliji po šestem razredu), kar je v praksi pogosto pomenilo, da so otroci po šestem razredu šolanje prekinili. Znanje je bilo preslabo, da bi se lahko vključili v redne šolske razrede. V drugih razredih je bila zamenjava samo možnost in najpogosteje do nje ni prišlo. Pogosto niti nacionalni učitelji (ki jih je nadzirala izvorna država) niti nemški učitelji niso hoteli, da bi učence premestili. Razlogi so bili različni. Nacionalni učitelji niso hoteli, da bi otroci odšli, ker bi sami lahko izgubili službo, nemški učitelji pa tujih otrok niso hoteli, ker za takšno delo niso bili šolani in ker je takšen pouk mnogokrat neuspešen. Tudi s strani nemških staršev je bil pritisk, da razredi ostanejo nemški. Bali so se, da bo zaradi tujcev padla kakovost poučevanja. Nekateri argumenti za ločevanje so bili tudi rasistični (Skutnabb-Kangas 1981: 286).

6. Popolnoma nacionalni razredi z učitelji in programom izvorne države

V teh razredih so učili nemščino kot drugi jezik, učitelji so učili po učnem načrtu izvornih držav, v Nemčijo so jih pošiljala veleposlaništva. Ta tip je bil pogost na Bavarskem in ga lahko opišemo kot segregacijski model.

Predstavljeni modeli so odsev časa, v katerem so nastali, in so bili kasneje zaradi slabih rezultatov in spremembe začasnega bivanja v stalno reformirani (Skutnabb-Kangas 1981: 287).

Podatkov o vključenosti slovenskih otrok v zgoraj opisane šolske modele nimam, predvidevam pa, da se jih je večina vključila v redne nemške šolske razrede, poleg tega pa so nekateri obiskovali slovenski dopolnilni pouk.

Začetki segajo v leto 1970, ko so začele delovati »prve jugoslovanske šole ali, bolj rečeno, posebni razredi, dopolnilni pouk za otroke jugoslovanskih delavcev« (Prešeren 1971: 22). Najprej so organizirali dve vrsti šol, in sicer prehodne razrede, ki so bili namenjeni učencem, ki niso znali dovolj nemškega jezika, da bi lahko sledili nemškemu pouku, in dopolnilni pouk materinščine in zgodovine ter zemljepisa. Organizacija je bila povezana s težavami, kajti zaradi manjšega števila slovenskih otrok so ljudem vsiljevali pouk v srbohrvaščini.³⁹

V Stuttgart je prvi učitelj, Franc Sedmak, prišel leta 1971, leta 1972 so bile tam tri učiteljice, Marija Kurent, Milica Pukelj in Dragica Nunčič. Leta 1982 je izšel načrt za

³⁹ »S: Si hodil v slovensko šolo? Marjan: Ne. [Fə] slovensko šolo zato, ker ... [Və] /.../ je bla samo jugoslovanska šola ... s tem, da so potem tam samo učili srbohrvaščino« (Marjan, druga generacija, r. 1970, Štumberger 2004b: 182).

učbenik *Moja domovina SFRJ*, v katerem je bila vsaka enota obdelana za najmlajše, za srednje in doraščajoče.

V 70. in 80. letih je bilo število otrok visoko, kasneje pa je začelo upadati. Vzroki so gospodarska kriza v Nemčiji in Jugoslaviji, zaradi katere ni bilo vračanja, ter propad krožnega sistema delavcev v Nemčiji.⁴⁰ Poučevanje slovenščine je bilo najprej povezano z vračanjem v Slovenijo, in ko je to postajalo vse manj verjetno, je dopolnilni pouk, kot so ga poznali takrat, začel izgubljati svoj smisel.⁴¹

Da bi spreminjanje pomena in vloge dopolnilnega pouka bolje predstavila, navajam nekaj mnenj svojih informantov. V 80. letih niso hoteli hoditi k dopolnilnemu pouku, ker so jim ga vsiljevali v srbohrvaščini (gl. op. 39) ali ker so se uprli staršem.⁴² Tisti, ki so k pouku hodili in poznali programe, so bili do njega kritični.⁴³ V 90. letih so za pouk izvedeli naključno,⁴⁴ kar kaže na to, da možnosti za učenje slovenščine niso iskali ali pa na to niso niti pomislili.

Danes je zaradi manjšega števila otrok v Nemčiji zaposlenih manj učiteljev kot v preteklosti, pouk pa je pogosto organiziran tako, da so v eni skupini učenci različnih starosti z različnim znanjem slovenščine.⁴⁵ Delo učiteljev je zaradi heterogenih skupin

⁴⁰ Krožni sistem je predvideval, da se bodo delavci preseljevali za čas od treh do petih let, nato pa bodo po potrebi dali možnost novim.

⁴¹ »Zavedajmo se, da dopolnilnemu in nasploh vsem oblikam ločenega šolstva za tuje otroke v ZRN bije ura. Uradni bonški krogi to že jasno napovedujejo s tezo, da si ne morejo več privoščiti 'tujkega geta', misleč sicer prvenstveno na armado turških otrok na ulicah, merijo pa ravno tako in še huje na otroke tistih malih nacij, ki so zaradi izoliranosti od rojakov še mnogo bolj izpostavljeni asimilaciji. Bonn krčevito napada tako imenovani 'bavarski model', ki omogoča tujim otrokom pretežni del šolanja v materinščini in ki temelji na (konservativni) politični strategiji, po kateri je treba držati tujsko delavstvo vedno na pragu. Z njihovimi lepimi besedami povedano: tujcem je treba držati odprta vrata za vrnitev v domovino« (*Vrata se zdaj zapirajo z druge strani*, članek iz Dela; *Rodna gruda* XXVII/2 (1980), 13).

⁴² »Mama je enkrat hotla, da grem tja ... v slovensko šolo ... sam ... nisem hotu, kə sem mejhen bil (Igor, druga generacija, r. 1971, Štumberger 2004b: 85).

⁴³ »/M/en se zdi, da sem hodila v peti razred ... ja ... v nemški šoli in ... ja ... med tem časom sem šla eno leto v slovensko šolo. Jaz ... ne vem ... Jaz nisem imela občutek, da sem se nekaj učila tam. Smo dobili zvezke in ... jaz nisem točno razumela, kaj je slovnica, *also* (torej, op. S. Š.) tudi v nemščini ne. To je bilo vedno velik problem zame [smeh]. *Also ... ja ... Grundschule* (Torej ... ja ... osnovna šola, op. S. Š.) sem imela težave s tem ... ali ... Ja, ne vem, nikoli nisem se to resno učila in ... če tudi ... če po nemško ... če ne veš točno, kaj je kaj ... ne moreš se učiti drugi jezik, in ... ja ...« (Anita, druga generacija, r. 1971, n. d.: 90).

»Donaj (slovenski učitelj v Nemčiji, op. S. Š.) je bil prvi, ki je začel normalno delati ... slovenščino. Kə prej so bili odvisni od ... konzulata ... seveda je mel konzulat posrednike, to so bili predsedniki društev, in predsedniki društev so učitelje ... to je ... kontrolirali, jih usmerjal v pripravo na proslave. In tko so ... seveda ... za osmi marc pa za devetindvajseti november ... so prepeval kar se je dal fajm, tud mogoče kaj lepga zareklamiral, ampak med seboj so ... »[šprehal] *deutsch*« (govorili nemško, op. S. Š.)! Tko kot zdej« (Primož, prva generacija, 1942/1976, n. d.: 210–211).

⁴⁴ »No, pol je [və] ... [və] šestem razredu ... je pa ... to je pa čisto slučajno ... sn bla v šoli in pol sem enkrat ... sn kar enkrat čula, da stoji tam ena grupa mladih ljudi in da govorijo slovensko. Pol se mi je pa tak čudn zdel, kə to je res redko ... čuješ Slovence v Nemčiji. No, pol sn pa šla ta pa sn vprašala, pol so pa povedli, da to je dopolnilni pouk ... za slovenščino in pol sn tud začela tja hodit ... od sedmega razreda naprej. To je blo pol enkrat ... enkrat na teden. ... Dopolnilni pouk ... to je bil vedno popoldan ... tri ure« (Andreja, prva generacija, 1980/1993, n. d.: 173).

⁴⁵ »Slovenščino obiskujejo ... (v Ulmu, op. S. Š.) enkrat na štirnajst dni ... majo samo pouk« (Primož, prva generacija, 1942/1976, n. d.: 210). Delo učiteljev je težko, »ker je kar naenkrat prišla ideja, da morajo v eni skupini delati. To je nemogoče ... Veste, šestleten otrok pa štirnajstletni ... v isti skupini. Ne gre. Ampak seveda ... to si Slovenci pač pomagajo, ker je premalo ... mladine« (n. d.: 211).

in pouka v različnih krajih – učitelji na teden prevozijo po več sto kilometrov – težko, opravljajo pa ga z veliko predanostjo in v danih okoliščinah dosegajo tudi dobre rezultate.⁴⁶

3.3.2.2.3 Cerkev

V deželi Baden-Württemberg delujejo slovenski duhovniki od leta 1960. Prvi duhovnik je bil dr. Franc Felc, jeseni leta 1966 se mu je pridružil Ciril Turk iz Porurja, leta 1974 pa še Janez Zdešar.

Slovenske župnije skrbijo za slovenske maše, tisk (*Naša luč*, *Ognjišče*, *Družina*, *Mavrica*, *Mohorjeve knjige*), knjižnice (v Stuttgartu je zbranih 2000 knjig), družabne večere, romanja, skupinske izlete, večere ob diapozitivih in filmih, večere slovenske pesmi, folklore in odrskih predstav, študijska potovanja, družabne prireditve, binkoštna srečanja, družinske seminarje, mednarodna srečanja, delo z mladimi, stike z zamejskimi Slovenci in domovino.

Od 1. avgusta 1975 do srede leta 1996 je v okviru slovenske župnije pri Karitas škofije Rottenburg-Stuttgart bila zaposlena tudi socialna delavka, Doroteja Oblak. Pisarno je dobila v Slovenskem domu in prva leta občasno uradovala tudi v Böblingenu in Ludwigsburgu. (Prim. Šket in Turk 2000)

Leta 1970 je župnija organizirala pouk slovenskega jezika, t. i. *Sobotno šolo*. Tam so se otroci učili verouka, branja in pisanja. Ob tem so duhovniki starše opozarjali, da je njihova dolžnost, »da naučijo svoje otroke jezika, da se otroci ob povratku v domovino ne bodo počutili kot tujci. Tudi če bi otroci ostali v Nemčiji, bi bilo koristno, da znajo slovenski jezik. V Sloveniji imajo veliko sorodnikov, ki jih bodo obiskovali in se z njimi dopisovali« (*Med nami povedano*, citirano po Šket in Turk 2000).

Število otrok je bilo v 70. in 80. letih visoko; v Sobotni šoli je bilo v šolskem letu 1977/78 podeljenih 84 spričeval, nekaj let pozneje skoraj 100, v šolskem letu 1980/81 so bili vpisani 104 učenci, leta 1984/85 98 in 1994/95 48 učencev (Šket in Turk 2000).

V Stuttgartu so organizirali tudi tečaje slovenščine za mlade, ki imajo slovenske prijatelje, zaročence ali že zakonce. V letu 1994/95 je bil prvi začetni tečaj, leta 1995/96 pa nadaljevalni in tudi nov začetni tečaj.

Slovenske župnije opravljajo med Slovenci v Nemčiji pomembno delo, enako tudi društva, zato zunanjega opazovalca in mlade moti, da spori iz preteklosti še vedno niso pozabljeni. Leta 1982 je prišlo do razkola med 1500 Slovenci v Zahodnem Berlinu. Danes je v Berlinu okoli tisoč Slovencev, ki pa se še vedno delijo na dve skupini, »na tisto, ki deluje v okvirih katoliške misije, in na tisto, ki pretežno deluje in prihaja v laično društvo Slovenija« (Horvat in Lavš 1995: 36). Ljudje se sporom poskušajo izogniti in mnogi tudi zaradi njih ostajajo »zunaj vsega šolskega in kulturnega dogajanja med Slovenci« (Janez Dular, v: Horvat in Lavš 1995: 7).

⁴⁶ »Donaj je bil odličen. Pol tud drugi učitelji. Res so dobri. Tko da ... moram rečt, da sem jim zelo hvaležen ... in ... Dobər delajo, kokər morejo /.../« (Primož, prva generacija, 1942/1976, Štumberger 2004: 211).

3.3.2.2.4 Univerza

V Nemčiji slovenščina na univerzah ni diplomski predmet, ampak je del študija slovanskih jezikov in književnosti. Slavistike so zaradi manjšega števila študentov in varčevalnih ukrepov v krizi, ki se kaže v krčenju in ukinjanju oddelkov. Ukrepi so prizadeli tudi slovenščino, ki so jo na nekaterih univerzah ukinili (Heidelberg, Mannheim) ali pa so zanjo zmanjšali število ur (Tübingen). Po zadnjih spremembah leta 2004 je slovenščina bila zastopana v Berlinu, Hamburgu, Kölnu, Münchnu,⁴⁷ Regensburgu, Tübingenu in Würzburgu.

Lektorati slovenščine na najvišjih izobraževalnih institucijah po Nemčiji nudijo Slovincem možnost za izpopolnjevanje jezika in obiskovanje prireditvev. Žal se prireditvev in jezikovnih tečajev ne udeležujejo tako pogosto, kot bi se lahko. Podatkov z drugih lektoratov nimam, v Tübingenu pa je od leta 1999 do 2004 lektorat obiskovalo samo pet slovenskih študentov. Trije so bili iz mešanih družin in so odrasli v Nemčiji, ena študentka je končala študij v Sloveniji in je obiskovala tečaj prevajanja, en študent pa je prišel iz Leedsa v Angliji. Število slovenskih študentov je torej izredno nizko in v nasprotju s skupnim številom študentov slovenščine do leta 2004 ni naraščalo.⁴⁸

Vzrokov za tako slabo obiskovanje lektoratov ne poznam. Ob prihodu v Nemčijo sem predvidevala, da so lektorati Slovincem neznani, zato sem navezala stike z društvi, učitelji in župnijo. Poleg povezovanja z društvi smo na lektoratu prirejali tudi literarne in filmske večere, ekskurzije po Trubarjevih poteh po Nemčiji ter ekskurzije v Slovenijo. Prireditve so bile dobro obiskane, žal pa se jih razen redkih izjem niso udeleževali Slovenci, ki so odrasli v Nemčiji. Upam, da se bo to v prihodnosti spremenilo in da bodo za Slovence v Nemčiji lektorati postali možnost za učenje slovenščine, spoznavanje sodobne kulture in rabo slovenskega (knjižnega) jezika.

4 Sklep

V slovenskih organizacijah, kjer rabijo slovenščino v javni sferi, zaradi padanja števila obiskovalcev pogosto slišimo, da bi se društva morala bolj odpreti nemški družbi, da nima smisla delati »samo za Slovence« in da je večjo obiskanost prireditvev mogoče doseči z opuščanjem slovenskega jezika. Rezultati raziskave kažejo, da so za ohranjanje slovenščine pomembni stiki s Slovenijo, zato menim, da bi se Slovenci v Nemčiji morali najprej bolj odpreti Sloveniji in več sodelovati s slovenskimi organizacijami. Če bodo na prireditvah predstavljali vrhunske ustvarjalne dosežke, bo slovenska kultura – kakovostno na isti ravni kot nemška – skupnosti omogočila, da bo živela tudi v naslednjih generacijah, in sicer tako dolgo, dokler bodo govorili slovensko in obiskovali Slovenijo.

⁴⁷ Po odhodu prof. dr. Rehderja in zaprtju njegovega delovnega mesta je bil obstoj lektorata ogrožen, zdaj pa kaže, da ga bodo – s spremembo lektorjevega statusa – ohranili.

⁴⁸ V študijskem letu 1997/98 so slovenski lektorat v Tübingenu obiskovali štirje študentje, 1999/2000 dvanajst, 2000/2001 štirinajst, 2001/2002 deset, 2002/2003 štirinajst in 2003/2004 devetnajst študentov (Štumberger 2004a: 185).

LITERATURA

- Elizabetha BERNJAK, 1998: *Jezikovnosistemski razlogi primanjkljaja v slovensko-madžarskem jezikovnem stiku*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Leonard BLOOMFIELD, 1933: *Language*. New York: Henry Holt, Reinhardt & Winston.
- Maximilian BRAUN, 1933: Beobachtungen zur Frage der Mehrsprachigkeit. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 109, 115–130. V: HAUGEN, Einar, 1968: *Bilingualism. Definitions and Problems*. Harvard University, rokopis. (Citirano po Skutnabb-Kangas 1981: 82).
- Marjan DRNOVŠEK, 1996: »Ti si naša misel, domovina ...«. *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija. 363.
- Joshua A. FISHMAN, 1966: Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry (A definition of the field and suggestions for its further development) *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups*. London: Mouton.
- Joshua A. FISHMAN in John LOVAS, 1970: Bilingual Education in Sociolinguistic Perspective. *TESOL Quarterly* 4, 215–222.
- Vida GORJUP POSINKOVIĆ, 2004: V Evropo povezani. *Slovenija svet* 1/2. 20–22.
- M. A. K. HALLIDAY, Angus McIntosh, Peter Strevens, 1964: *The Users and Uses of Language. The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans. (Citirano po Skutnabb-Kangas 1981).
- Einar HAUGEN, 1953: *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Philadelphia: University of Philadelphia Press. (Citirano po Skutnabb-Kangas 1981).
- Martin HORVAT in Katarina LAVŠ, 1995: *Iz spomina v spomin. Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994*. Berlin: Slovenska katoliška misija.
- Nataša HRIBAR, 2003: *Skladenjska razčlenitev sodobnega slovenskega parlamentarnega jezika*. Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za slovenistiko.
- Uršula KREVS, 1992: *Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- J. P. OESTEREICHER, 1974: The Early Teaching of a Modern Language, Education and Culture. *Review of the Council for Cultural Cooperation of the Council of Europe*, 24. 9–16. (Citirano po Skutnabb-Kangas 1981).
- Jože PREŠEREN, 1971: Prve jugoslovanske šole v Nemčiji. *Rodna gruda* XVIII/1. 22.
- Tove SKUTNABB-KANGAS, 1981: *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Multilingual Matters 7. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.
- – 1991: *Bilingvizam da ili ne*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ingrid SLAVEC, 1982: *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Wilfried STÖLTING, 1980: *Die Zweisprachigkeit jugoslawischer Schüler in der Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden: Harrassowitz, Balkanologische Veröffentlichungen; 3.
- Janez ŠKET in Ciril TURK, 2000: *Slovenci na Württemberskem – nova domovina v Cerkvi*. Ljubljana: Družina.
- Saška ŠTUMBERGER, 2004a: Lektorat v Tübingenu. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 184–188.
- – 2004b: *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jože TOPORIŠIČ in Velemir GJURIN, 1993: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za slovanske jezike in književnost, Center za slovenščino kot tuji ali drugi jezik, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2003: *Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve*

slovenske knjige. Obdobja 20. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 5–27.

SUMMARY

The article presents the results of a five-year study (1999–2004) that included adult bilingual Slovenes who speak Slovene well enough to be able to conduct conversations in Slovene. The material includes three interviews with first generation, five with second generation, and the conversations in the Catholic Mission in Ulm and in a Slovene family (altogether twelve 90-minute tapes). The data collected in interviews were complemented by the questionnaire and observation with cooperation.

Bilingualism is defined in terms of four categories concerning individual (background, language competence, views) or society (function of languages). The German legal system provides for the country with three ethnic minorities, but the languages of the immigrant population do not have this status. One-sided bilingualism is typical of the immigrants, i.e., it is expected of them that they learn the language of the environment (German) besides their mother tongue.

In describing the individuals one must distinguish first from other generations. Members of first generation grew up in Slovenia and later moved to Germany. They developed Slovene for most social and functional styles, and in Germany they started using German for all public situations. Slovene underwent functional attrition while competence in German grew. With the narrowing opportunities for the use of Slovene the competence in Slovene diminished and today the majority of these people say that speaking in German comes easier than in Slovene.

Members of the second generation learned the language consecutively and in parallel. The language was learned consecutively by those members who first learned one language (in the 1980s often German). The language was acquired in parallel by those who spoke German in the environment and Slovene at home and on visits to Slovenia. Their language competence in Slovene depends on their contacts with Slovenia, while these speakers usually have a command of German on the level of native speakers.

Regarding the number of speakers, it is individual bilingualism that is typical of the Slovene community in Germany. The Slovene population in Germany is geographically dispersed, major centers are industrial cities (e.g., Munich, Stuttgart, Ingolstadt, Berlin, Hamburg, Essen, Mannheim), hence the use in private sphere is, as a rule, limited to families, in which it is often the case that children during adolescence begin to speak German with their parents.

The public domain requires the use of standard language. In public communicative situations Slovenes communicate in German, with the exception of Slovene organization, school (after-school Slovene instruction), church, and Slovene language courses at the universities. Slovenes never attended university Slovene language courses in great numbers; similarly, all other organizations are showing membership attrition, which is forcing these organizations into reducing the number of teachers, clubs, and priests. Some associations have had to be dissolved due to these problems, hence the members began to question the meaning of their work and look for opportunities to draw the membership from the German-speaking population. Recently, the announcements at these events have often been bilingual, which indicates the discontinuation of Slovene and prevalence of German even in Slovene organizations.

The article concludes with the idea that Slovene is not the reason for diminishing audiences at the events and that Slovene organizations need more cooperation and contacts with Slovenia. The events need to be modernized and used for the presentation of contemporary Slovene culture, which will be in terms of its quality at the same level as German culture. World-class artistic accomplishments will attract Slovene as well as German audiences, and at the same time they will stimulate Slovenes to use Slovene and visit Slovenia, which will allow the community to survive into the future.